Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Theology Faculty of Bulent Ecevit University
ISSN: 2148-3728 e-ISSN: 2148-9750 BEUİFD, Aralık-December 2023, 10 (2): 461-468

Kelâmî Mantık Çalışmaları Mantık Felsefesi İçin Ne Anlam İfade Eder?

What Do Islamic Theological Studies of Logic Mean for the Philosophy of Logic?

Mehmet Aktaş, Tanım veya Hakikat: Cüveynî'nin Kelâm Sisteminin Analizi. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Baskı, 2021, 372 sayfa

Emrah ALAĞAŞ

Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı,
Research Assistant, Erciyes University Faculty of Theology, Department of Logic
Kayseri, Türkiye
emrahalagas@erciyes.edu.tr
ORCİD: 0000-0001-6924-1409

Makale Bilgisi / *Article Information*

Makale Türü / *Article Types* **:** Kitap Değerlendirmesi / *Book Review*
Geliş Tarihi / *Received* **:** 31.10.2023
Kabul Tarihi / *Accepted* **:** 29.11.2023
Yayın Tarihi / *Published* **:** 30.12.2023
Yayın Sezonu / *Pub Date Season* **:** Aralık-*December*
Cilt / *Volume*: 10 • **Sayı / *Issue*:** 2 • **Sayfa / *Pages*:** 461-468

Atıf / *Cite as*
Alağaş, Emrah. Kelâmî Mantık Çalışmaları Mantık Felsefesi İçin Ne Anlam İfade Eder?. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 461-468.

Doi: 10.33460/beuifd.1384242

İntihal / *Plagiarism*
Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / *Copyright*©
Yazarların dergide yayınlanan çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.
*Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.*

Öz: *Mehmet Aktaş'ın 2021 yılında neşredilen Tanım veya Hakikat: Cüveynî'nin Kelâm Sisteminin Analizi başlıklı çalışması, Cüveynî'nin (ö. 478/1085) eserlerinden hareketle, hâlleri kabul eden Eş'arî kelâmcıların savunduğu kelâmî tanım anlayışını ortaya koymaktadır. Aktaş, kelâmî tanım anlayışının, felsefî tümellerden farklı bir yapıya sahip kelâmî tümel modeli olan hâllerle oluşturulduğunu, cevher-araz katmanında realizm, nesneler katmanında ise nominalizm iddialarını barındırdığını ve bu anlayışa sahip Cüveynî'nin yarı/kısmî özcü şeklinde nitelendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Aktaş'ın çalışması, Aristotelesçi tanım teorisine alternatif bir teori olan kelâmî tanım teorisini açığa çıkarması ve bu teorinin niçin öne sürüldüğüne cevap vermesi bakımından mantık felsefesi çalışmaları için yeni bir alana işaret etmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Kelâmî Mantık, Felsefî Mantık, Mantık Felsefesi, Cüveynî*

Abstract: *Mehmet Aktaş's study Definition or Reality: An Analysis of al-Juwaynī's Theological System, which was published in 2021, reveals the conception of theological definition advocated by Ashari theologians who accepted states (ahwâl), based on al-Juwaynī's (d. 478/1085) works. Aktaş argues that the theological conception of definition is formed by states, which is a theological universal model with a different structure from philosophical universals, and that it contains the claims of realism in the jawhar-a'râd layer and nominalism in the objects layer, and that al-Juwaynī with this conception should be characterised as a semi-/partial realist. Aktaş's study points to a new field for the study of the philosophy of logic in terms of revealing the theological theory of definition, which is an alternative theory to the Aristotelian theory of definition, and answering why this theory was put forward.*

Keywords: *Theological Logic, Philosophical Logic, Philosophy of Logic, al-Juwaynī*

Mantık felsefesi veya meta-mantık, mantığın doğası ve kapsamıyla ilgili felsefî sorularla ilgilenen ve hâlâ gelişmekte olan bir çalışma alanıdır. Bu çalışma alanındaki sorular, Aristotelesçi klasik mantık anlayışı ile klasik mantığa karşı ortaya atılan alternatif mantık/lar arasındaki ilişkiden ortaya çıkmıştır. Buna göre mantık felsefesi, "mantıkta farklı alternatifler öne sürülmesinin sebebi nedir?", "yalnızca bir mantık mı doğrudur/geçerlidir, yoksa aynı anda birden çok mantık doğru/geçerli olabilir mi?" ve "mantığın doğruluğunu sağlayan nedir?" gibi sorular üzerinden mantığın metafizik, epistemolojik, metodolojik vb. yönlerini ortaya koymaya çalışan ve bu yönlerle ilgili temel yaklaşımları değerlendiren bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.[1] Söz gelimi mantığın metafiziği bağlamında, mantıksal olgular ve doğrularla ilgili olarak mantıksal realizm, nominalizm, psikolojizm ve yapısalcılık gibi pozisyonların temel iddiaları sorgulanmaktadır.[2] Mehmet Aktaş'ın, 2020 yılında "Cüveynî'de Tanım Teorisi" başlığıyla tamamladıktan sonra 2021 yılında çeşitli düzenlemelerle *Tanım veya Hakikat: Cüveynî'nin Kelâm Sisteminin Analizi* adıyla neşrettiği çalışmasının, kelâm alanının yanı sıra mantık felsefesi ve mantık tarihi için de önemli noktalara işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Türkçe, Arapça ve İngilizce literatüre baktığımızda, genel olarak klasik mantık çalışmaları, özel olarak da İslam mantık çalışmaları, Aristotelesçi çerçeveyi takip eden düşünürleri konu edinir ve bu, doğal bir durum olarak görülebilir. Nitekim mantık ilmi, Aristoteles'in ortaya koyduğu, daha sonra İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) yeniden düzenlediği ve bugün dahi mantık çalışmalarının yapısını belirleyen çerçevesiyle konu ve meseleleri açık olan bir ilimdir ve en azından Fahreddin er-Râzî'den (ö. 606/1210) önce madde-sûret ontolojisini benimseyen belirli bir

1 Mantık felsefesine iyi bir giriş için bk. Daniel Cohnitz - Luis Estrada-Gonzales, *An Introduction to the Philosophy of Logic* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019); Dale Jacquette (ed.), *Philosophy of Logic: An Anthology* (Malden, Mass: Blackwell Publishers, 2002); Mantık-metafizik ilişkisine hasredilen bir çalışma için bk. Penelope Rush (ed.), *The Metaphysics of Logic* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

2 Bk. Rush, *The Metaphysics of Logic*, 1-10; Cohnitz - Estrada-Gonzales, *An Introduction to the Philosophy of Logic*, 113-135.

grubu temsil eder.[3] Bu çerçeveye sahip mantık ilminin mesele olarak ele aldığı farklı konular bulunmaktadır. Bu konuların en başta gelenlerinden biri de tanım teorisidir. Tanım teorisi hakkında yapılmış akademik çalışmalar hem uzun bir geçmişe sahiptir hem de teoriyi farklı cihetlerden incelemeye tabi tutmuşlardır. Teorinin Aristoteles öncesindeki durumu ve sonrasındaki tarihsel gelişimi, teorik yapısı, farklı disiplinler ile ilişkisi ve -monografik çalışmalarda görülen- belirli bir düşünürün teoriyi nasıl ele aldığı gibi meseleler, çeşitli düzeylerde muhtelif çalışmalara konu olmuştur. Özellikle zikretmek gerekirse İslam filozoflarından Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ'nın tanım teorileri, metodolojik ve ontolojik bağlamlarda kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.[4] Öte yandan teori, klasik mantık ilmini belirgin bir şekilde kullanmaya başlayan müteahhir dönem kelâmcıları özelinde de araştırılmıştır. Gelgelelim Aristotelesçi çerçeveyi takip etmeyen mütekaddim dönem kelâmcılarının bu konuya yönelik görüşleri, filozoflar ve müteahhir dönem kelâmcılarınınki kadar ilgiye mazhar olmamıştır. Aktaş'ın *Tanım veya Hakikat* çalışması, alandaki boşluğu doldurmaya yönelik önemli bir adımdır.

Aktaş, Cüveynî'nin eserleri üzerine inşa ettiği bu çalışmasıyla Bâkillânî (ö. 403/1013) ve Cüveynî gibi hâlleri kabul eden mütekaddim E'şarîlerin, Aristotelesçi teoriden farklı, özgün bir tanım anlayışına sahip olduklarını ortaya koymaktadır.[5] Söz konusu tanım anlayışını da "kelâmî tanım" şeklinde kavramsallaştırmakta ve bunu Aristotelesçi "felsefî tanım" ile mukayeseli bir şekilde incelemektedir. Yöntemsel açıdan E'şarî kelâmının kırılma noktasında bulunduğu söylenen Cüveynî'nin, *el-Burhân* adlı eserinde, kelâmî tümel modeli olan hâller yerine sûret anlayışını benimsediğini dile getiren Aktaş (s. 357), çalışmasının dörtte üçlük kısmını kelâmî tanım anlayışına hasretmiştir. Çalışmada Cüveynî'nin sûret merkezli tanım anlayışı ortaya çıkmakla birlikte, ana iddialar kelâmî tanım anlayışına yöneliktir.

Aktaş, çalışmasını, hâllerin kelâmî tanım anlayışının tümel modeli olduğu fikri etrafında kurgulamış ve birbirini tamamlayan üç bölüm şeklinde tasarlamıştır. Birinci bölümde felsefî tanımların ana unsuru olan tümeller, ikinci bölümde kelâmî tanımların malzemesi olan hâller, üçüncü bölümde ise Cüveynî'nin kelâmî ve felsefî tanım anlayışları incelenmektedir. Ayrıca, aşağıda değineceğimiz "mukayeseli inceleme" tarzına da etki edecek şekilde çalışmanın geneline şu düşüncenin hâkim olduğunu söyleyebiliriz: Aktaş'a göre, tanım teorisi de dahil olmak

3 İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi düşünürleri istisna ederek bu hükmün Râzî öncesi mantıkçılar için geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

4 Örnek olarak bk. Ali Tekin, *Varlık ve Akıl: Aristoteles ve Fârâbî'de Burhân Teorisi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017); Hacı Kaya, *İbn Sînâ'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013); Saime Hızır, *İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bir Mesele Olarak Tanım Teorisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023).

5 Çalışmanın kitap halinde "Cüveynî'nin Kelâm Sistemi" şeklinde bir başlık kullanan Aktaş, tez halinde "Cüveynî'de Tanım Teorisi" başlığını tercih etmiştir. Doktora tezinde Cüveynî'yi merkeze almakla birlikte kelâmî tanım teorisinin Cüveynî'ye mahsus olmadığını ve bu nedenle tezde, teorinin sadece Cüveynî'ye ait olabileceğini düşündürecek "Cüveynî'nin Tanım Teorisi" başlığı yerine, "Cüveynî'de Tanım Teorisi" adını tercih ettiğini belirtmektedir. Mehmet Aktaş, *Cüveynî'de Tanım Teorisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 5-6.

üzere kelâmcıların geliştirdikleri sistemlerin birincil amacı, doğayı anlama ve bu anlayışa göre sınıflandırma değildir; bilakis esas amaç doğa üzerinden Tanrı'yı anlama, geliştirilen tüm sistemleri Tanrı ile irtibatlandırmaktır (s. 279) Tanım teorisinin temel amacı ise kadîm-hâdis ayrımını aşarak, insanı ve Tanrı'yı aynı tanımda, söz gelimi "bilen" olmada buluşturmak ve bu sayede tanım teorisi üzerinden Tanrı hakkında konuşabilmeyi mümkün kılmaktır (s. 19). Aktaş, sistem inşalarının düşünürlerin inançlarından bağımsız olmadığını düşünmektedir (s. 145) Ona göre kelamcıların tanım teorileri, kelâmî inançlarına, daha özelde sıfat anlayışlarına bağlıdır.[6] Kuşkusuz Aktaş'ın bu düşüncesi, farklı çalışmalarda derin analizlere konu olacak mahiyettedir.

Bu noktada, çalışmanın mantık felsefesi ve mantık tarihi için taşıdığı öneme işaret etmek için her bölümde öne sürülen ana iddiaları kısaca belirtmek yerinde olacaktır. Felsefî tümellere hasredilen birinci bölüm "Tanımın Ana Unsuru" başlığını taşımaktadır. Bu bölümün üç amaca hizmet ettiğini söylenebiliriz. Birincisi, felsefî tümeller ve hâlleri mukayese edecek ortak bir zemin temin etmektir. Nitekim Aktaş, felsefî tanımların beş tümel ile kurulmasına benzer şekilde kelâmî tanımların hâller ile oluşturulduğunu, ancak hâllerin beş tümelden farklı bir yapıda olduğunu çalışmasının ikinci bölümünde temellendirecektir. Hâllerin hangi açıdan tümellerden farklı olduğu sorusuna cevap vermek için öncelikle felsefî tümellerin temel özelliklerini belirlemektedir. Bu özellikleri "kapsam", "şekil" ve "yer" açısından belirleyen Aktaş, ikinci bölümde de hâlleri aynı açılarından değerlendirmekte ve böylece tümeller ve hâlleri ortak bir zeminde buluşturmaktadır. Bu ortak zemin aynı zamanda tümeller ve hâllerin ayrışacağı nokta olacaktır, çünkü hâller, söz konusu açılardan taşıdığı özelliklerle özgün bir yapıya kavuşmaktadır. İkinci amaç, felsefî tümel anlayışının varlık-mahiyet ayrımına dayandığını göstermektir. Aktaş, bu ilişkiyi ortaya koyarak, felsefî tümellerin kapsam ve şekil özelliklerini belirlemektedir. Buna göre varlık-mahiyet ayrımı, dış dünyada bireysel olarak bulunan nesnelerin, varlıklarının ötesinde bir mahiyete/hakikate/öze sahip olmalarını sağlamakta ve böylece nesneler de hakiki tanım kapsamına dahil olmaktadır. Diğer yandan, varlık-mahiyet ayrımında özelliklerin taşıyıcısının mahiyetler olduğu kabul edilir. Aktaş, bu durumun içlemci bir tümel anlayışını doğurduğunu ve içlem yönünün, tümelin, tikele indirgenmeden önermenin konusu olmasına imkân tanıdığını ifade eder (s. 67). Dolayısıyla tümellerle ilgili kapsam ve şekil açısından tespit edilen ana iddialar, tümellerle kurulan felsefî tanımların (i) "nesneleri de kapsamına dahil ettiği" ve (ii) "tümellerin önermelerde özne konumuna geçebildiği" şeklindedir. Aktaş, kelâmî tanım anlayışının varlık-mahiyet ayrımına dayanmadığını ve bundan dolayı kelâmî tanımlarda nesnelerin hakiki tanım kapsamına dahil olmadığını ve tümel olan hâllerin hiçbir şekilde önermenin konusu olmayacağını çalışmanın ikinci bölümünde açıklamaktadır.

6 Bu düşüncenin savunulduğu diğer yerler için bk. Mehmet Aktaş, *Tanım veya Hakikat: Cüveynî'nin Kelâm Sisteminin Analizi* (İstanbul: Ketebe, 2021), 54, 154, 163, 179, 182, 255, 279, 317.

Son olarak üçüncü amaç ise uzlaşılmış tek bir tümel modelinin olmadığını göstermektir. Bu sebeple Aktaş, "Tümellerin 'Varlık' Sorunu" adlı ikinci alt-bölümde, realist ve nominalist tümel anlayışlarının farklı tonlarını ele alıp bunların tümellere dışta, zihinde ve dilde yer açtıklarını dile getirmektedir (s. 80, 81, 88, 93). Buna karşın hâller için böyle bir yerin tayin edilemeyeceğini ve dolayısıyla kelâmî tümel modeli olan hâllerin felsefî tümeller ile özdeşleştirilemeyeceğini belirtmektedir.

İkinci bölüm "Kelâmî Tanımın Malzemesi: Sıfatlar veya Hâller (Ahvâl)" başlığını taşıyıp "Sıfat Olması Yönüyle Hâller" ve "Felsefî Tümellere Benzemesi Yönüyle Hâller" başlıklı iki alt-bölümden oluşmaktadır. Bu bölümün, çalışmanın ana omurgasını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim hem çalışmanın ana iddiaları bu bölümde ortaya çıkmıştır hem de birinci ve üçüncü bölüm arasındaki irtibat bu bölüm ile sağlanmıştır. Bir bütün olarak kelâmî tanım anlayışını felsefî tanım teorisi ile mukayese eden Aktaş'ın, bu bölümde tümel modeli olan hâlleri de E'şariyye ve Mu'tezile ekolleri arasında karşılaştırmalı bir şekilde incelediğini görmekteyiz. Dolayısıyla mukayeseli incelemenin, diğer bir ifadeyle "rakip" teori ile okumanın çalışmanın geneline hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu yöntemin, meselenin arka planını veya uzantılarını kavramayı kolaylaştırması bakımından avantajları olmakla birlikte tekrara düşmek gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Söz gelimi tıpkı bu yazının bir önceki paragrafında tümellerin kapsam ve şekil özelliklerini verdikten sonra aslında çalışmanın ikinci bölümünde ortaya çıkacak ve dolayısıyla ikinci bölümü değerlendiren bu paragrafta verilmesi gereken hâllerin kapsam ve şekil özellikleri, Aktaş'ın çalışmasında da birçok yerde tekrar etmektedir. Keza ikinci bölümün "Haller Konusunda Mu'tezile ve Eş'ariyye Ekolleri Arasındaki Farklar" başlığında da önceki başlıklarda ortaya konulan durumlar tekrarlanmaktadır. Mukayeseli incelemenin tekrar dışında sebep olduğu bir diğer dezavantaj ise (özellikle Mu'tezilî ve E'şarî fikirlerin yoğun bir şekilde tartışıldığı yerlerde) analizlerin sadece Mu'tezile ve Eş'ariyye arasında geçen bir tartışmayı değerlendirme amacı taşıdığı ve tanım teorisi ile irtibatının bulunmadığı hissiyatını uyandırmasıdır. Özellikle kitabın ikinci bölümünde sıfatlar tartışması buna iyi bir örnektir. Fakat Aktaş'ın, düşünürlerin kelâmî kimliklerine ve buna bağlı kelâmî faaliyetlerindeki amaçlarına yönelik yukarıda dile getirdiğimiz düşüncesi, özellikle Mu'tezile ve Eş'ariyye arasındaki mukayeseli incelemeyi anlamlı ve gerekli kılmaktadır. Nitekim çalışmanın birinci bölümünde felsefî tümellerin ontolojik arka planını ortaya koymasına benzer şekilde ikinci bölümde kelâmî tümel modeli olan hâllerin bağlı olduğu yapıları göstermekte ve bunu Eş'ariyye ve Mu'tezile arasında yaptığı mukayeselerle temellendirmektedir.

Çalışmaya bu şekilde yaklaşıldığında gerçekten de bölümler arasında çok sıkı bir irtibat sağlandığı görülmektedir. Fakat ikinci bölümün ana iddialarına geçmeden önce, bölümle ilişkisini kuramadığımız başlığa değinmek gerekir. "Felsefî Tümellere Benzemesi Yönüyle Hâller" başlığının ilk başlığı olan "Hallere Dâir Genel Çerçeve" başlığında, önermelerdeki özne ve yüklemlerin statüleri hakkında

birkaç soru sıralandıktan sonra "İşte *hâller* başlığı altında bu sorulara yanıtlar aranacaktır" (s. 168) açıklaması yapılmaktadır. Burada işaret edilen başlığın "Hâllere Dâir Genel Çerçeve" başlığı mı, yoksa başka bir başlık mı olduğu meçhuldür. "Hâllere Dâir Genel Çerçeve" başlığında, Bâkıllânî ve Cüveynî'nin, hâller teorisini İmam Eş'arî'ye (ö. 324/935) dayandırma ve bu yolla teoriyi meşrulaştırma çabaları anlatılır. Meşrulaştırma çabasının, "Felsefî Tümellere Benzemesi Yönüyle Hâller" başlığıyla ilişkisi de açık değildir.

İkinci bölümünde ortaya çıkan temel iddiaları şu şekilde özetleyebiliriz: Hâlleri savunan Eş'arî kelâmcılara göre hakiki tanımlar, illetsiz hâllere/nefsî sıfatlara dayanır. Hâller, kelâmî tanımların malzemesi konumundadır ve dolayısıyla kelâmî tanım anlayışının tümel modelidir. Yalnızca illetsiz hâllere sahip varlıklar hakiki tanım kapsamına dahil olacağından kelâmî tanım anlayışı, nesnelerin yapı taşını oluşturan cevher-araz katmanı ile nesneler katmanı arasında bir ayrım ön görür. Buna göre hâdis alemde yalnızca cevher ve arazların hakiki tanımları yapılabilir, (kadîm varlıkta ise Tanrı ve manaları hakiki tanım kapsamına dahildir). Buna karşın nesneler katmanında, nominalist tanımlar geçerlidir. Bundan dolayı Eş'arî kelâmcıların nesne katmanıyla ilgili cümleleri ancak "indirgenerek" anlaşılabilir. Bu anlayışa sahip Cüveynî "yarı/kısmî özcü" şeklinde nitelendirilmelidir.

"Cüveynî'nin Tanım Anlayışları" başlıklı üçüncü bölüm, "Cüveynî'nin Kelâmî Tanım Anlayışı: Hâllerle İnşâ Edilen Tanımlar" ve "Cüveynî'nin Felsefî Tanım Anlayışı: Tümeller ile İnşâ Edilen Tanımlar" adını taşıyan iki alt-bölümden oluşmaktadır. Aktaş, bölümün birinci alt-başlığında, ikinci bölümde ortaya konan tezleri temel alarak, Cüveynî'nin kelâm kitaplarında geçen tanımın özellikleri, şartları, çeşitleri gibi meseleleri ele almakta ve her başlıkta mesele ile alakalı tespitlerde bulunmaktadır. Bu meselelerle ilgili ortaya koyduğu birçok tespiti de alt-bölüm başlığı olarak vermektedir. Buna karşılık Cüveynî'nin felsefî tanım anlayışını ele alan bölüm hem çalışma içinde hem de mantık tarihi açısından kritik bir öneme sahiptir. 358 sayfalık hacimli bir çalışmanın sadece 19 sayfadan müteşekkil oldukça küçük bir bölümüne karşılık gelse de Cüveynî'nin, ömrünün büyük bir kısmında, kitaplarının neredeyse tamamında savunduğu kelâmî tanım anlayışından nasıl olup da vazgeçtiğinin öyküsünü sunması açısından dikkate değerdir.

Böylece Aktaş'ın, Cüveynî üzerinden (1) cevher-araz ontolojisine dayanan, (2) önerme merkezli olan, (3) felsefî tümellerden farklı bir yapıya sahip hâllerle inşa edilen, (4) cevher-araz katmanında realizm iddialarını barındırırken nesneler katmanında nominalist pozisyona sahip, (5) bilcümle Aristotelesçi tanım teorisinden "farklı" olan, (6) sistem içinde gayet tutarlı ve savunulabilir olan "kelâmî tanım" anlayışının erken dönem kelâmcıları tarafından benimsendiğini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu çalışmayla birlikte "kelâmî mantık" adında mantık merkezli yeni bir çalışma alanının doğduğunu düşünebiliriz. Eğer böyle bir alan doğduysa mantık tarihi (*mantığın gelişimi değil*) çalışmalarında kelâmcıların

teorileri de yer almalıdır.[7] Fakat bundan öte Aktaş'ın çalışması, alternatif kelâmî tanım anlayışının niçin ortaya çıktığına da -kelâmcıların inşa ettikleri sistemlerin amaçları bağlamında- bir cevap vermektedir. Bundan dolayı farklı mantık sistemlerinin nasıl ve niçin ortaya çıktığı, bunların aynı anda savunulabilir olup olmadığı gibi problemlerin ele alındığı mantık felsefesi çalışmalarında, sadece Aristoteles, Leibniz (ö. 1716), Frege (ö. 1925) ve Russell (ö. 1970) gibi isimlerin değil, aynı zamanda Ebu Hâşim (ö. 321/933), Bâkıllânî, Cüveynî ve Sadruşşerîa (ö. 747/1346) gibi düşünürlere de yer verilmesi tabiî ve hatta İslam düşüncesi çalışmaları için elzemdir.[8]

Son olarak Aktaş'ın *Tanım veya Hakikat* kitabının, hâller konusunu ayrıntılı analizlere tabi tutması hasebiyle kelâm araştırmacıları; kelâmî tanım teorisini temellendirmesi bakımından mantık araştırmacıları; felsefî ve kelâmî tanım anlayışlarının ontolojik bağlantılarını göstermesi açısından da mantık felsefesi araştırmacıları için oldukça önemli bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

7 The Development türündeki eserlerde Aristoteles merkezi figür olduğundan *mantığın gelişimi* çalışmalarında genellikle Aristoteles'in mantık kitaplarının serüveni anlatılır. Mantık tarihi kitaplarında ise Hint Mantığı, Çin Mantığı gibi kullanımlarla karşılaşırız. Bununla beraber, mütekaddim dönemde savunulan kelâmî mantık, klasik mantığı kullanan müteahhir dönem kelâmcıları ile ilişkilendirilirse kelâmî mantık, *mantığın gelişimi*nde de yer alacaktır.

8 Kelâmî tanım anlayışının Ebu Hâşim ve Sadruşşerîa özelinde çalışılabileceği/çalışılması gerektiği hususu, Aktaş'ın çevrimiçi bir platformda gerçekleştirilen tez sunumuna müzakereci olarak katılan Prof. Dr. Ömer Türker tarafından dile getirilmiştir. https://www.youtube.com/watch?v=eQMDsOprufc. (Son erişim: 16.11.2023)

Kaynakça

Aktaş, Mehmet. *Cüveynî'de Tanım Teorisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

Aktaş, Mehmet. *Tanım veya Hakikat: Cüveynî'nin Kelâm Sisteminin Analizi*. İstanbul: Ketebe, 1. Basım, 2021.

Cohnitz, Daniel - Estrada-Gonzales, Luis. *An Introduction to the Philosophy of Logic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 2019.

Hızır, Saime. *İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bir Mesele Olarak Tanım Teorisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Jacquette, Dale (ed.). *Philosophy of Logic: An Anthology*. Malden, Mass: Blackwell Publishers, 2002.

Kaya, Hacı. *İbn Sînâ'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

Rush, Penelope (ed.). *The Metaphysics of Logic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Tekin, Ali. *Varlık ve Akıl: Aristoteles ve Fârâbî'de Burhân Teorisi*. İstanbul: Klasik Yayınları, Birinci basım., 2017.